

Protestants during the war. It is noted that the dissemination of religious thoughts in Ukraine made possible by the German and Soviet authorities, who used religion for their own purposes. The political factors led to the heightened religious environment.

Keywords: World War II, Protestants, Church, religious organization (society), state.

УДК 94:355.014(477)"1941"

О. О. Салата

ПРАЦЯ МОЛОДІ ТА ПІДЛІТКІВ У СИСТЕМІ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ СРСР В 1941–1945 рр.

У статті зроблена спроба комплексного аналізу праці підлітків та молоді на підприємствах СРСР під час німецько-радянської війни 1941-1945 рр. Досліджено працю молоді і підлітків під час мобілізації та евакуації як потенційний трудовий резерв, розкрито діяльність та роль професійно-технічних училищ у 1940-х роках як об'єкт управління, на який були спрямовані засоби і методи ідеологічного впливу з метою формування нового покоління робітничого класу у системі трудових резервів Радянського Союзу.

Ключові слова: молодь, підлітки, трудові резерви, мобілізація, евакуація, професійно-технічне училище, школи фабрично-заводського навчання.

Наближення визначних ювілейних дат – 70-річчя визволення України від німецької окупації, на наш погляд, зобов'язує дослідників особливу увагу звернути на об'єктивне висвітлення подій пов'язаних з Другою світовою та її складовою німецько-радянською війнами. Це вельми важливе завдання необхідно виконати з метою створення, врешті, повноцінної наукової концепції історії збройного та інформаційного протистояння двох могутніх тоталітарних держав – Німеччини і СРСР, яке реально призвело до вражаючих наслідків.

На жаль, мусимо констатувати, що ще й нині окремі науковці, політики, не кажучи про пересічних громадян, живуть застарілими загальноприйнятими стереотипами, окутані уявленнями про вселюдську трагедію середини минулого століття. Тому з'ясування істинних причин, характеру і наслідків Другої світової війни має особливе значення для переосмислення і поглибленого вивчення історичного минулого російського та українського народу їх внеску у розгром гітлерівської Німеччини.

Важливе місце й контексті загальної проблеми займає тема внеску підлітків і молоді у досягнення перемоги, дитячих жертв, принесених на вівтар перемоги, що ще й нині відбивається в пам'яті багатьох родин. На наш погляд, актуальність даної статті потрібно розглядати також і під кутом зору осмислення місця і ролі молоді у зміцненні оборонного потенціалу СРСР у роки німецько-радянської війни.

Представлена стаття певною мірою поглиблює дотеперішні знання про сутність складних і суперечливих процесів і явищ, що мали місце на окупованих територіях СРСР, зокрема й в Україні, в період воєнного лихоліття, сприяє об'єктивному висвітленню історичного минулого та утвердженню ідеї самодостатності і цілісності української історії.

Актуальність даного дослідження зумовлюється насамперед тим, що в ньому зроблена спроба комплексного аналізу діяльності підлітків і молоді під час війни 1941-1945 рр. Особливо під час мобілізації та евакуації молодь і підлітки розглядалися урядом як потенційний трудовий резерв. Вони стояли у перших рядах поряд зі своїми батьками, як у тилу так і на фронті.

У радянській історіографії, ця проблема вивчалась лише фрагментарно, переважно у працях присвячених процесу мобілізації та евакуації трудових резервів. Окремі відомості про роботу і навчання підлітків та молоді, напередодні та на початку німецько-радянської війни містяться у працях І.І. Белоносова [1], О.А. Зиріної [2], В.В. Утенкова [3]. У своїх працях вони показують роботу радянського тилу, ефективність системи трудових резервів, сформованих напередодні війни, детально висвітлюють законодавчу основу функціонування професійно-технічних училищ та шкіл ФЗН, дають окремі фрагменти діяльності цих закладів, але переважно у довоєнний період. У більшості випадків вони розглядають питання про діяльність підлітків лише у контексті якоїсь визначної події або згадують, коли розкривають роботу тилу в період оборонних боїв Червоної армії.

Зирінова О.А. у своїй праці найбільш повно розглядає розвиток професійно-технічної освіти протягом всього існування СРСР, але більше уваги приділяє системі ідейно-політичного виховання підлітків у професійно-технічних закладах [4]. Авторка не висвітлює умови, в яких працювала молодь на початку війни, проблеми, які виникали у ході війни.

Значний внесок в історіографію зазначеної теми зробив російський вчений М.І. Лихоманов, розкривши у своїй праці процес розміщення та використання евакуйованого населення зі східних районів СРСР, зокрема з України та Білорусії. Він показав проблеми, що виникали у процесі перебазування шкіл ФЗН та залучення підлітків і молоді до роботи на підприємствах у глибокому тилу СРСР. Власне ж, саму працю молодих людей, умови, в яких вони працювали було висвітлено недостатньо [5].

Дослідження російського історика Климової Н.Ю. більшою мірою, ніж попередні присвячене висвітленню праці молоді в період війни 1941-1945 рр. Вона розкриває усі проблеми, що виникали у ході формування трудових резервів зі складу підлітків та молоді, показує ефективність їх праці та умови в яких

вони виготовляли ту чи іншу продукцію. Але, на жаль, у зазначеній праці показано лише працю молоді Ставропольського краю, умови якої докорінно відрізнялися від умов роботи на евакуйованих підприємствах у східних районах СРСР [6].

Сучасними російськими та вітчизняними істориками тема діяльності підлітків та молоді під час німецько-радянської війни 1941-1945 рр. як окрема проблема не вивчалася і тому потребує особливої уваги і наукового осмислення. Глибокого дослідження, на нашу думку, потребує питання ідеологічного впливу на молодь та підлітків у системі трудових резервів СРСР в 1941-1943 рр.

У зв'язку з цим, метою даної роботи є висвітлення праці підлітків та молоді в період 1941-1945 рр. на підприємствах під час мобілізації та евакуації як потенційний трудовий резерв, та заводах, що відновлювали свою роботу у глибокому тилу СРСР, розкрити діяльність та роль професійно-технічних училищ у 1940-х роках.

На початку 30-х років ХХ ст. фабрично-заводські училища та об'єднання тільки почали створювати. У цей період це були навчально-трудова комплекси, де підлітки 14-16 років навчалися й одночасно набували необхідних у виробництві робітничих професій. Як правило, такі заклади створювалися для підлітків, із «важких сімей» та молоді, що вчилася у середній та старшій школі на недостатньо високому рівні. Значну частину шкіл ФЗН було створено для виправлення та перевиховання неповнолітніх правопорушників віком від 15 до 18 років на підставі вироків суду, постанов комісій у справах неповнолітніх, постанов інших уповноважених органів. Положення про школи передбачало декілька видів шкіл ФЗН: закриті, напіввідкриті, відкриті.

Робота шкіл ФЗН відбувалась в органічному зв'язку із суспільно-політичним життям країни. Безпосередній зв'язок з промисловими підприємствами, з колективами трудящих дозволяв краще здійснювати трудове виховання. Фабрики і заводи укладали із школами ФЗН спеціальні договори про підготовку висококваліфікованих робітників необхідних спеціальностей. Уже в 1931 році з них було випущено 500 молодих робітників. Курс навчання у школах ФЗН встановлювався терміном у 2-2,5 роки. Окрім занять у школі підлітки кожного дня працювали на виробництві від 4 до 6 годин, з урахуванням їх віку та стану здоров'я. У школах ФЗН з сільськогосподарським профілем підлітки набували професій механіків, тваринників, садівників та інших спеціалістів необхідних селу. 03 часом школи ФЗН стали досить розповсюдженим явищем, швидко відкривались у кожній області та районі.

На початку війни потреба у кваліфікованих робітниках, які добре володіли своєю справою зростає. Саме тому 10-21 березня 1939 р. XVIII з'їзд ВКП(б) прийняв резолюцію по третьому п'ятирічному плану розвитку господарства СРСР (1938-1942 рр.), в якій було передбачено "розгортання широкої мережі шкіл та курсів з підготовки та перепідготовки кваліфікованих робітників і майстрів соціалістичної праці" [7, с. 43-53]. Таким чином, уряд залучав до вирішення виробничих питань молодь та підлітків. Незважаючи на їх вік підлітки працювали поряд з дорослими робітниками, виконуючи план не гірше за них, але прикладаючи значно більше зусиль, це все ще були діти.

Подальший розвиток професійно-технічного навчання у СРСР став доволі інтенсивним. 2 жовтня 1940 р. було видано Указ Президії Верховної Ради СРСР "Про державні трудові резерви" [8, с. 2]. Цим Указом було запроваджено єдину централізовану систему підготовки кваліфікованої робочої сили у ремісничих училищах, залізничних училищах і школах фабрично-заводського навчання, а також розподілу підготовки кадрів. Згідно з цим указом було також встановлено дворічне навчання у ремісничих і залізничних училищах та шестимісячне навчання у школах ФЗН, які готували робітників масових професій.

З осені 1940 р. почалося створення широкої мережі шкіл ФЗН, до яких залучали дітей під контролем місцевих партійних органів влади і середніх загальноосвітніх шкіл. Для контролю і управління ними Постановою РНК СРСР від 2 жовтня 1940 р. "Про організацію Головного управління трудових резервів при РНК СРСР" було створено управління, яке контролювало функціонування таких закладів і залучення до них підлітків [9, с. 30].

Щоб залучити до навчання якомога більше молодих людей 2 жовтня 1940 р. уряд видав Постанову "Про призов міської та колгоспної молоді до ремісничих та залізничних училищ і шкіл ФЗН" [9 с. 31]. Рада Народних Комісарів запропонувала мобілізувати і прийняти у добровільному порядку до ремісничих та залізничних училищ 350 тис., до шкіл ФЗН – 250 тис. осіб [10, с. 148].

Так, за рішенням Куйбишевського обкому ВКП (б) і облвиконкому від 17 вересня 1942 р. «Про призов (мобілізацію) міської молоді до ремісничих і залізничних училищ» необхідно було мобілізувати 4800 осіб. В райони, що особливо відставали з призову, для допомоги було відправлено спеціальних уповноважених від обкому ВКП (б) і обласного управління трудових резервів [11]. Загалом, за архівними даними, які наводить А.Н. Єрєндєєва до 1 грудня 1942 р. до ремісничих і залізничних училищ Куйбишевської області було мобілізовано всього 4115 осіб [12].

На Чапаївському заводі міста Куйбишев працювали школярі 7-10-х класів, замінивши на підприємствах своїх батьків, що пішли на фронт. Вони опановували професії слюсаря, токаря, електрика, жестянщика, сварщика та ін. Деякі підлітки працювали самостійно, але більшість починали учнями [13].

Наприкінці 1940 р. в Українській СРСР було створено 316 ремісничих та залізничних училищ і шкіл ФЗН, в яких навчалось понад 130 тис. юнаків і дівчат. Базовими підприємствами і державою їм було передано 23 тисячі різних верстатів для обробки металів [14, с. 31].

Так, першого грудня 1940 р. в Києві та області розпочали свій перший навчальний рік ремісничі училища № 12, залізничні училища (ЗУ) № 2 та № 32, школи ФЗУ з загальною кількістю 11 600 учнів [15, с. 32].

Для училищ в усіх республіках почали готувати педагогічні кадри, а на підприємствах розгортався рух наставництва майстрів, які повинні були відповідати за своїх підопічних.

У квітні 1941 р. Постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР "Про обов'язки Наркоматів забезпечувати училища і школи ФЗН обладнанням, інструментами та інвентарем і виділяти їм матеріали для виробничого навчання та виконання замовлень підприємств" [16, с. 67] було зобов'язано всі органи влади на місцях налагодити забезпечення учнів усім необхідним обладнанням та інструментами для роботи на підприємствах. Таким чином, училища і школи ФЗН стали ще одним, досить важливим джерелом поповнення кваліфікованої робочої сили.

З початком німецько-радянської війни у зміст навчання у багатьох школах як середніх так і ФЗН та училища було внесено зміни, які диктували вимоги воєнного класу. Відповідно до умов військового часу на початку війни були передбачені навчальні плани та програми, які мали на меті швидке забезпечення спеціалістами різних галузей народного господарства і в першу чергу оборонну промисловість.

Учні ремісничих та залізничних училищ переводились на виробниче навчання протягом 8 годин щоденно. Вивчення теоретичних дисциплін тимчасово скорочувалось, виробнича практика була підпорядкована виконанню конкретних урядових завдань. Цілі групи учнів училищ і шкіл ФЗН обслуговували верстати і агрегати, приймалися до бригад на штатні посади. Учні добували вугілля, руду, нафту, плавляли чавун, варили сталь, будували заводські корпуси і житлові будинки. Навчальні майстерні опанували масовий випуск автоматів, кулеметів, гранат та іншу бойову техніку, виготовляли друкарські машини для партизанських типографій, польові радіостанції, перископи, біноклі, стереотруби, рятувальні човни для морської авіації та іншу продукцію для фронту [17, с. 54-55].

Із західних районів СРСР було евакуйовано велику кількість підприємств, зокрема значна їх частина з України. На підприємствах Челябінської області працююча молодь складала від 40-до 80% від загальної кількості працюючих. Молодь і підлітки ставали підручними сталеварів, вальцовщиків, машиністами кранів. На шахтах Коркіно і Копейска 73 підлітки у віці 16-18 років працювали на підземних роботах [18].

У місті Копейську за період з 1941 по 1944 рр. було організовано 20 жіночих бригад з видобутку вугілля. Членами цих бригад стало 396 осіб. Ці жіночі бригади дали за час війни 45 тонн вугілля понад плану [19].

Підлітки та молодь працювали не гірше ніж дорослі. За свідченням Л.Верховської, яка працювала на одному з заводів Києва «підліткам, що працювали у нас було дуже важко. Для дітей, що працювали тоді на робочих місцях, робили спеціальні дерев'яні підставки, бо мало хто з них міг дотягнутися до ручок керування обладнання. Хоч сама тоді була не набагато старшою, та не могла без сліз дивитися на цих 14-15 річних дівчаток, котрі стояли з набрякними від холоду ногами. Але як вони тоді старалися!» [20, с. 108].

За словами бригадира заводу Укркабель: працювали ударно й учні базового ФЗУ: Банчужина, Ситариченко, Сорока та багато інших. Кінець 1941-початок 1942 р. був дуже тяжким...» [21, с. 109].

Молоді робітники Київського суднобудівельного і судноремонтного заводу та їх наставники працювали вдень і вночі, ремонтуючи пошкоджені ворожими снарядами річкові судна. Так, завдяки наполегливій праці підлітків, один із річкових моніторів було відремонтовано за два з половиною дні замість передбачених 15 днів [22, с. 345].

Крім училищ до суспільно-політичної праці було залучено й учнів середніх загальноосвітніх шкіл. Учні залучали до різних видів практичної діяльності, спрямованої на оборону країни (активна участь у групах самозахисту, у пожежних дружинах і санітарних загонах; сприяння винищувальним батальйонам у вилученні шпигунів і диверсантів; агітаційно-пропагандистська робота серед населення та ін.). Школа мала здійснювати щоденний педагогічний нагляд за дітьми, піклуватись про їхнє здоров'я, життя і побут у зв'язку з мобілізацією багатьох батьків на фронт та участю дорослих членів сім'ї у громадсько-оборонній роботі.

Велика увага у школах, училищах та школах ФЗН приділялася військовим заняттям. Державний комітет оборони Постановою від 17 листопада 1941 р. встановив, що студенти вузів проходять військову підготовку по 110-годинній програмі всеобучу. Завдання полягало в тому, щоб добитися вміння володіння зброєю.

У перші ж дні 1941-1942 навчального року в школах, училищах і школах ФЗН крім освітніх дисциплін, вивчалась санітарна справа, засоби протипожежної та протихімічної оборони. Велику увагу приділяли викладанню іноземних мов, а саме, німецької, англійської та французької. Згідно з постановою Ради Народних Комісарів Союзу РСР від 16 вересня 1940 року «Про викладання німецької, французької та англійської мов», з 1941-1942 навчального року в усіх школах вводилося викладання іноземних мов. Також з 1941 р. вводилося викладання однієї іноземної мови не лише у школах а й в училищах [23, с. 119]. З метою забезпечення середніх шкіл та вищих навчальних закладів кадрами викладачів іноземних мов, було затверджено план прийому до педагогічних і учительських інститутів іноземних мов. При педагогічних інститутах почали організовувати дворічні курси іноземних мов, щоб надати вчителям право викладання іноземних мов у середній школі та в училищах і школах ФЗН.

Незважаючи на всі складнощі воєнного часу середні школи, училища і школи ФЗН не припиняли роботи. Держава вдавалася до заходів, які допомагали створити необхідні умови для навчання дітей та підготовки спеціалістів. Газета «Правда» в перший рік війни закликала робітників народної освіти не посилатися на складнощі воєнного часу, навчання в школах продовжувати, рішуче боротися з відсівом учнів.

Заняття проходили в складних умовах, нерідко у три зміни, не вистачало підручників і посібників, але успішність учнів була не нижчою, ніж у 1940-1941 навчальному році. Школярі брали участь у сільськогосподарських роботах і допомагали фронту. Праця учнів отримала широке розповсюдження. Учні та вчителі працювали на колгоспних і радгоспних полях, проводили збір металобрухту, працювали на будівництві, допомагали сім'ям фронтовиків та інвалідам Вітчизняної війни. Школярі займалися заготівлею

дров, чергували у шпиталях, виступали з концертами перед пораненими, були ініціаторами збору подарунків та теплої одягу бійцям Червоної Армії та дітям, що залишилися без батьків.

Особлива увага радянським урядом приділялася підготовці кваліфікованих робітників, яку здійснювали ФЗН. Вони в значній мірі задовольняли потреби підприємств, готуючи кваліфікованих робітників на місце кадрів, які пішли на фронт, а це сприяло швидкому розвитку галузей виробництва пов'язаних із постачанням армії зброї, боєприпасів, техніки, металу, палива.

Колектив Харківського управління професійно-технічної освіти евакуювали до міста Куйбишева. Директор довоєнного РУ-16 (ремісничого училища) О.М. Свербилов, залишений уповноваженим з евакуації від обласного управління трудових резервів, контролював хід евакуації до останнього моменту. Він свідчив: незважаючи на те, що останні ешелони з людьми і обладнанням відходили у той час, коли німецькі війська вже були у Новій Баварії (залізнична станція на в'їзді до Харкова), від'їзд колективів училищ зі своїми базовими підприємствами проходив організовано [24, с. 51].

Переміщення виробництва із західних областей на схід, здійснене у стислі терміни, хоча й з досить вагомими втратами. Заводи, а з ними й училища, евакуювалися за планом на Урал і Східні райони Сибіру.

Тільки на Урал прибуло понад 800 великих підприємств із західних районів країни, а з ними – кілька сотень училищ. Наприклад на площах Челябінського тракторного заводу було розміщено устаткування 23 підприємств, серед яких були й харківські разом із підшефними училищами [25, с. 52].

На площах Уральського турбомоторного заводу також розмістилось обладнання харківських підприємств та їхніх училищ.

Війна вимагала докорінної перебудови навчальних закладів трудових резервів.

Яскравим прикладом самовідданої праці в роки війни може служити вже згадане Харківське РУ (нині ВПУ-6), евакуйоване у листопаді 1941 р. до Нижнього Тагілу разом із заводом № 183 ім. Комінтерну, зараз це – ВО «завод ім. Малишева».

41 ешелон з устаткуванням і людьми прибув на Урал. Напруженою працею робітників, більше половини з яких складали підлітки, талантом інженерів і конструкторів у короткий термін мирне підприємство – Уралвагонзавод було перетворене на найбільший танковий завод – Уральський, що розпочав серійний випуск Т-34.

Вихованці училища під керівництвом досвідчених майстрів стояли біля верстатів, печей, на складальних дільницях.

Вже через два місяці після евакуації з конвеєрів сходило щодоби 25 машин. А до кінця 1942 року ця цифра досягла 100 танків на добу.

Генерал армії, Герой Радянського Союзу Олексій Олексійович Єпішев, якому довелося стояти біля витоків народження знаменитого танка у Харкові, брати участь у налагодженні його масового виробництва на Уралі, а потім бачити танк на полях боїв писав у своїх спогадах: «Особо тяжкая ноша в те годы легла на плечи молодежи, подростков и старших братьев, которые пошли на фронт. Рабочий день длился 11-12 часов. А то и больше. Не раз бывало, что парень или девушка, едва добравшись до койки, падали и засыпали» [26, с. 10].

Комсорг заводу ім. Комінтерну, а в повоєнні роки досвідчений керівник і громадський діяч на Харківщині, нині пенсіонерка Ніна Андріївна Пернач пригадує, що молодіжними трудовими бригадами, вихованцями училища були випущені в позаурочний час та із зекономлених матеріалів три надпланові танкові колони, що брали участь у Сталінградській битві на Курській дузі.

На підприємствах міста Пермь та Пермської області працювало у 1941-1943 рр. понад 14 000 вихованців трудових резервів з України [27, с. 53].

Система трудових резервів розпочала свою історію з Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про державні трудові резерви» (жовтень 1940 р.) [28, с. 20-21]. Як зазначалося у цьому документі, «перед державою стоїть завдання підготовки нових робітників із числа міської та сільської молоді та створення необхідних трудових резервів для промисловості». Визначалося кілька причин, що зумовили створення системи трудових резервів.

По-перше, напередодні другої світової війни обсяги промислового виробництва в Україні, як у всьому СРСР різко зросли (у 1937 р. випуск продукції важкої промисловості складав в Україні 16,2 млрд. крб., то в 1940 р. – 224 млрд. крб.) [29, с. 424]. Це потребувало додаткової кількості кваліфікованої робочої сили. А відомча мережа закладів освіти такі потреби задовольнити не могла як кількісно так і якісно.

По-друге, економіка держави милітаризувалася. Про це свідчить те, що в 1941 р. асигнування на оборону складала 43,4 відсотки державного бюджету. Цей процес, з одного боку вимагав набагато вищого кваліфікованого рівня молодих робітників, а з іншого – запровадження такої системи їхнього продукування, використання та обліку, яка відповідала б вимогам воєнного часу.

По-третє, готуючись до війни, країна, правляча партія поставили перед державою особливе завдання – створити великі державні резерви, насамперед у паливній, електроенергетичній галузях промисловості з виготовлення продукції оборонних виробництв. А також для розвитку транспорту.

Для розв'язання цього завдання система трудових резервів як постачальник дешевої та добре організованої робочої сили, мала всі умови.

Ці ж політичні та соціально-економічні фактори спричинили формування специфічних особливостей системи трудових резервів, зокрема її замкнутість та напіввійськову внутрішню організацію. Мова йде про мобілізацію учнів для навчання в ремісничих, залізничних училищах та школах ФЗН. Таку практику запроваджено Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про державні трудові резерви в СРСР» (жовтень 1940 р.) [31, с. 59]. Той, хто вступав до закладу системи трудових резервів, позбавлявся паспорта (свідоцтва

про народження). Що було ознакою «мобілізованості», а також притягувався до кримінальної відповідальності за порушення дисципліни та самовільне усунення від навчання. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 грудня 1940 р. передбачав за це покарання шляхом «ув'язнення у трудових колоніях терміном до одного року» [32, с. 61].

У всіх закладах системи трудових резервів запроваджувалася жорстка дисципліна, статuti ремісничого училища та школи фабрично-заводського навчання не давали учням ніяких прав. А визначали лише обов'язки та відповідальність за їхнє невиконання. Усе це дає підстави зробити висновок, що система трудових резервів була закритою напіввійськовою організацією, заснованою на засадах авторитарної педагогіки та культу сили.

Характерною особливістю роботи таких закладів була організація виробничої діяльності. Як свідчать архівні документи, у 1944 р. на утримання одного учня в закладах системи витрачалося 36 крб. У той же час у ремісничих училищах та школах ФЗН вироблялось продукції на 30 216,7 тис. крб., тобто 307 крб. на одного учня [33, с. 29]. Таким чином, учні закладів трудових резервів були своєрідною армією дешевої робочої сили, яка при невеликих затратах давала досить непогані прибутки. Зауважимо, що досить часто праця учнів використовувалась і в шкідливих для їхнього здоров'я галузях народного господарства. Так учні-вугільники закладів трудових резервів Сталінської області видобували 129 692 тонни вугілля на 2 849 700 крб., а Луганської області – 127 466 тонн на 2 029 000 крб. за рік [34, с. 264]. Це – подвиг, але за яку ціну?

Аналізуючи систему трудових резервів як об'єкт управління можна виокремити ще одну її характерну особливість. Вона стала важливою формою ідеологічного впливу на підростаюче покоління; засобом формування нового робітничого класу. Вона випрацювала механізми впливу на робітничий клас, його виховання [35, с. 203].

Система трудових резервів мала для цього ідеальні умови – високий рівень організації, наявність повного матеріального забезпечення та досить досвідчений педагогічний персонал. Щоб посилити ідеологічний вплив на робітничу молодь було запроваджено посади помічника директора училищ та шкіл ФЗН з культурно-виховної роботи, створено спортивні товариства «Трудові резерви», розгорнуто соціалістичні змагання.

У 1941-1943 рр. система трудових резервів в Україні практично призупинила своє функціонування, і лише у 1950-х роках набула нового розвитку.

Джерела та література

1. Белоносов И.И. Победа ковалась в тылу: Трудовой подвиг рабочего класса в годы Великой Отечественной войны / И.И. Белоносов, В.А. Русинов. – М. : Профиздат, 1985. – 264 с.
2. Зырина А.А. Организация политико-воспитательной работы среди молодежи и рабочих на промышленных предприятиях в первый период Великой Отечественной войны / А.А. Зырина // Учен. зап. Московского библиотечного института. – 1960. – Вып.7. – С. 172 – 181.
3. Утенков В.М. О некоторых вопросах обучения и воспитания молодых рабочих в годы Великой Отечественной войны / В.М. Утенков // Научные труды кафедры философии Московского государственного заочного пединститута. – М., 1976. – Вып.49. – С. 311.
4. Зырина А.А. Организация политико-воспитательной работы среди молодежи и рабочих на промышленных предприятиях в первый период Великой Отечественной войны / А.А. Зырина // Учен. зап. Московского библиотечного института. – 1960. – Вып.7. – С. 172 – 181
5. Лихоманов М.И. размещение и использование эвакуированного населения в восточных районах / М.И. Лихоманов // Советский тыл в Великой Отечественной войне. – М., 1974. – С. 145-164.
6. Климова Н.Ю. Трудовой и ратный подвиг молодежи Ставрополя в годы Великой Отечественной войны: 1941-1945 гг. / Н.Ю. Климова автореферат дис.... кандидата исторических наук: 07.00.02 / Пятигор. гос. технол. ун-т. – Пятигорск, 2002. – 27 с.
7. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: В 10 т. – М., 1954. – Т. 3. – 619 с.
8. Ведомости Верховного Совета СССР, 1940. – № 37. – 240 с.
9. Профессионально-техническое образование в СССР (1917-1972 гг.). Хроника основных событий. – Л., 1972. – 60 с.
10. Народное образование в СССР : Сб. док. 1917-1973 гг. – М., 1974. – 460 с.
11. Ерендеева А.Н. Детство опаленное войной. Управление государственной архивной службы Самарской области [Электронный журнал] / Ерендеева А.Н. [Режим доступа]: http://www.regsamarh.ru/Press_Center/Publications/
12. Ерендеева А.Н. Детство опаленное войной. Управление государственной архивной службы Самарской области [Электронный журнал] / Ерендеева А.Н. [Режим доступа]: http://www.regsamarh.ru/Press_Center/Publications/
13. Ерендеева А.Н. Детство опаленное войной. Управление государственной архивной службы Самарской области [Электронный журнал] / Ерендеева А.Н. [Режим доступа]: http://www.regsamarh.ru/Press_Center/Publications/
14. Лукашенко П.Т. Покликання / П.Т. Лукашенко, Є.І. Варда. – К., 1988. – 124 с.
15. Лукашенко П.Т. Покликання / П.Т. Лукашенко, Є.І. Варда. – К., 1988. – 124 с.
16. Государственные трудовые резервы. Сб. офиц. руковод. материалов. – М., 1945. – 227 с.
17. Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования СССР: Закон СССР от 24 декабря 1958 г.
18. Овчинников С. Молодеж в годы Великой Отечественной войны. <http://osis.us1.ru/media/molodez.pdf>
19. Овчинников С. Молодеж в годы Великой Отечественной войны. <http://osis.us1.ru/media/molodez.pdf>
20. Подвиг на вікі: Книга Пам'яті України – місто-герой Київ. – К. : Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 906 с.
21. Подвиг на вікі: Книга Пам'яті України – місто-герой Київ. – К. : Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 906 с.
22. Історія міст і сіл Української РСР. – К., 1971. – 639 с.
23. Салата О.О. Основні напрями політики радянської влади в освіті України напередодні та на початку Великої Вітчизняної війни / О.О. Салата // Наукові записки. – Випуск № 46. – Київ – Бердянськ., 2002. – С. 117-123.
24. Головінов В.П. Професійно-технічна освіта Слобожанщини : Документальні нариси / В.П. Головінов. – Х., 1998. – 128 с.

25. Головінов В.П. Професійно-технічна освіта Слобожанщини : Документальні нариси / В.П. Головінов. – Х., 1998. – 128 с.
26. Слободин К.М. Путь к победе / К.М. Слободин, В.Д. Листровой. – К., 1989. – 235 с.
27. Головінов В.П. Професійно-технічна освіта Слобожанщини: Документальні нариси / В.П. Головінов. – Х., 1998. – 128 с.
28. О государственных трудовых резервах СССР: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 2 октября 1940 г. // КПСС, Советское государство о подготовке молодой смены рабочего класса. 1940-1987 гг. / Сост. Г.Терещенко и др. – К., 1988. – С. 97-124.
29. Лановик Б. Історія господарства. Україна і світ: Підручник / За ред. Б.Лановика / Б. Лановик, З.Матисякевич, Р.Матейко. – К., 1995. – 737с.
30. Розофаров М. Сборник важнейших законодательных и ведомственных материалов о трудовых резервах СРСР / М. Розофаров, В. Лобанів. – М., 1948. – 208 с.
31. Розофаров М. Сборник важнейших законодательных и ведомственных материалов о трудовых резервах СРСР / М. Розофаров, В. Лобанів. – М., 1948. – 208 с.
32. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф.34. – Оп.14. – Спр.1273. – 72 арк.
33. ЦДАВО України. – Ф.34. – Оп.14. – Спр.1273. – 94 арк.
34. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Пер. З англ. / Б. Кравченко. – К., 1997. – 423 с.
35. Пузанов М.Ф. Очерки истории профессионально-технического образования в Украинской ССР / М.Ф. Пузанов, Г.И. Терещенко. – К., 1980. – 232 с.

Салата О. О. Труд молодежи и подростков в системе трудовых ресурсов СССР в 1941-1945 гг.

В статье предпринята попытка комплексного анализа труда подростков и молодежи на предприятиях СССР во время немецко-советской войны 1941-1945 гг. Исследован труд молодежи и подростков во время мобилизации и эвакуации как потенциальный трудовой резерв, деятельность и роль профессионально-технических училищ в 1940-х годах как объект управления, на который были направлены средства и методы идеологического влияния с целью формирования нового поколения рабочего класса в системе трудовых резервов Советского Союза.

Ключевые слова: молодежь, подростки, трудовые резервы, мобилизация, эвакуация, профессионально-техническое училище, школы фабрично-заводской учебы.

Salata O. O. Labour of youth and teenager in system of labour resources of the USSR in 1941-1945

In the article the attempt of complex analysis of labour of teenager and youth on the enterprises of the USSR in the German-soviet war-time 1941-1945 is done. Labour of youth and teenager is investigated during mobilization and evacuation as potential labour reserve, activity and role of vocational school, in 1940th as a management object, on facilities and methods of ideological influence were directed with the purpose of forming of new generation of working class in the system of labour backlogs of Soviet Union.

Keywords: young people, teenagers, labour backlogs, mobilization, evacuation, vocational school, schools of factory school studies.

УДК 94(477.83)"1944/1952"

М. В. Сеньків

РАДЯНСЬКІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА (1944–1952 рр.)

У статті проаналізовано радянські форми й методи колективізації західноукраїнського села. Зокрема, показано, що побої, залякування, шантаж, провокації, арешти, депортації, убивства, податкова політика тощо скорочували соціальну базу визвольного руху, відкривали дорогу до організації колгоспів.

Ключові слова: західноукраїнське село, колективізація селянських господарств, репресії, депортації, тоталітарний режим, визвольна боротьба.

У другій половині 40 – на початку 50-х років ХХ століття в західноукраїнському селі тоталітарний режим здійснив насильницьку колективізацію, яка супроводжувалася жорстокістю, страхіттям і депортаціями населення у віддалені регіони СРСР. Сотні тисяч селян були відчужені від приватної власності. У жертву сталінській доктрині соціалізму було принесено долі багатьох невинних людей, знищено одвічний селянський уклад. Саме ці обставини та непрості проблеми пошуків українським народом шляхів виходу з гострої і тривалої соціально-економічної, політичної, морально-духовної кризи актуалізують потребу дослідження першопричин і наслідків колективізації.

За роки незалежності України опубліковані праці І.Білас [1], А.Кентія [2], Ю.Киричука [3], О.Ленартовича [4], А.Русначенка [5], Б.Яроша [6], В.Барана [7] колективна монографія «Історія українського селянства» [8] та інші, які висвітлюють соціально-політичні процеси 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст. у західному регіоні України. Однак радянські форми та методи колективізації західноукраїнського села у них розкрито фрагментарно. Автор робить спробу заповнити цю прогалину.

Колективізацію західноукраїнського села умовно можна поділити на три основні етапи. Перший – припадає на роки початкового становлення радянської влади (1940 – пер. пол. 1941 рр.) та її відновлення (1944-1946 рр.), коли закладались соціально-політичні передумови колективізації, виникали окремі колгоспи